

A hagyomány stabilitása

és a változás formái

Fordította: Nagy László

A TRADÍCIÓK HORDOZÓI

A társadalom meggyőződéseinek térképe folyamatosan változik. És szüntelenül változik maguknak a meggyőzéseknek a tartalma is. Olyan ez, mintha a folyásirány változásával átalakulna a víz kémiai összetétele. Ha valamely vallásos hit, tudományos meggyőződés vagy gazdaságpolitika tradícióiról beszélünk, akkor éppúgy gondolunk a hagyományhoz való kötődés változására, mint a hagyomány tartalmának módosulására. És ennek így is kell lennie, mivel a tradíciók részei a szimbolikus konstrukciók vagy objektivációk birodalmának (melyet Popper 3. Világnak nevezett), és szerves összetevői az emberi cselekvésnek s ennél fogva a cselekvéseket társadalmi struktúrákká szervező intézményeknek.

A társadalmi struktúra egyik ténye a kötődés valamely tradícióhoz. Másképp fogalmazva, a kötődés a társadalmi struktúra, mely a tradíciót hordozza. A társadalmi struktúra a megerősítő, elfogadó közönség – a maga különféle változó és állandó formáiban. A tradíciók sorsa követők számától függ. Egy tradíció támogatottsága növekedhet vagy csökkenhet; s mindkét változás bekövetkezhet, akár változik a hagyomány tartalma, akár nem. Ugyanazon hitekhez vagy szokásokhoz ragaszkodhat sok vagy kevés ember; s a tradíciók elvileg ugyanazok maradnak, miközben elfogadottságuk növekszik vagy csökken. A támogatottság változásai a méret és az összetétel változásai. A növekedést néha az újonnan csatlakozók azon feltevése kíséri, hogy a meggyőződés,

melyet most magukévá tesznek, ugyanaz a meggyőződés, mint a múltban volt. Természetesen soha nincsenek abban a helyzetben, hogy tudják, vajon igaz-e ez. Hogyan is tudhatnák, hogy mi volt ez a hit, mielőtt ők elfogadták, ha nem tudósok? Egy tradíció változásakor gyakran előfordul, hogy támogatottsága viszonylag változatlanul fennmarad, csak nagysága csökken.

A meggyőződés hatása a kötődés jelensége. Amikor az egyik tradíció követőket veszít, más tradíciók követőket nyernek.

Az embereknek ragaszkodniuk kell néhány meggyőződéshez; természetüknél fogva nem tehetnek másképp, hacsak nem válnak gyengeelméjűvé, vagy nem emelkednek a szellem legmagasabb rendű állapotába, ahol az elme legtöbb tartalma kiürül. Hinniük kell valamit a világról, melyben élnek, arról is, amit látnak, és arról is, amit nem látnak. Feladják az egyik tradíciót azért, hogy elfogadják ugyanannak a tradíciónak egy másik változatát, vagy hogy egy teljesen más tradícióhoz csatlakozzanak. Azonban nem találomra fogadják vagy utasítják el a tradíciókat. Indokaik vannak – bár gyakran igen szegényesek – amellet, hogy csatlakozzanak egy tradícióhoz, vagy megváljanak egy tradíciótól. Gyarapítják a tömeget, vagy elhagyják a fogyatkozó csoportot, és e cselekedeteket indokokkal összhangban hajtják végre; ezek a szellem cselekedetei; az elme természetéhez tartozik, hogy tudással és meggyőzésekkel rendelkezzen a világról, melyben birtokosa él.

A TRADÍCIÓ HATÁRAI: TRADÍCIÓK CSALÁDJAI

A tradíciókat támogatottságuk és tartalmuk alapján határozzák meg és ismerik fel. Azonban definiálják őket olyan meggyőződések csoportjaiként is, melyeket generációk vallanak vagy támogatnak, s amelyekben egyes értelmezési sémák, valamint bizonyos elképzelések és értékelések közösek. Egy tradíciónak változó lehet a támogatottsága, mérete és tagsága, de változhatnak a tradíció vélekedései is. Egy tradíció határai bizonyos szempontból egybeesnek azon támogató közösségek határaival, melyeket a közös meggyőződések határoznak meg; más szempontból viszont egy tradíció határai megegyeznek a szimbolikus konstrukciók határaival. A hívők vagy követők közösségeinek határai csak lazán függenek össze a meggyőződés csoportok határaival.

A támogatók vagy megfigyelők neveket adnak a tradícióknak, hogy megkülönböztessék őket más tradícióktól, melyekhez részben hasonlítanak, részben azonban ellentétesek velük. Ez nem pusztán definíció kérdése, vagy annak kérdése, hogy a racionális vita és a tudományos vizsgálódás számára kényelmesen meghatározzunk egy tárgyat. Az egymást átfedő hagyományok határai problémát jelentenek azok számára is, akik követik vagy ellenzik őket. A közösségek részben azon meggyőződésbeli tradícióik fogalmaival határozzák meg magukat, amelyeket önmaguk lényeges összetevőinek tekintenek. A meggyőződések révén még azok a közösségek is így tesznek, amelyek olyan „objektív” jellemzőkre utalva határozzák meg magukat, mint a borszín, a hivatás, a jövedelem, a lakhely vagy a biológiai származás, mivel a meggyőződések tradíciók kérdései.

A meggyőződések konkrét tárgyai világosan megkülönböztethetők lehetnek, magukat a meggyőződések azonban kevésbé könnyű elhatárolni egymástól. Nem egyszerűen különböző vélekedések vannak ugyanazokról a tárgyokról, hanem sok megítélésre szoruló tárgy van, és lehet, hogy ezen ítéletek nagy része tradíció vagy valamely tradíció része. A különböző tárgyak sokféle megítélését azok az egyének rendezik csoportokba, akik igénybe veszik őket, valamint a társadalom más tagjai. Az egyének nemcsak alapvető tulajdonságaik segítségével jelölik meg magukat, hanem meggyőződéseik révén is; és ezek a megjelölések és önbesorolások egy átfogóbb felfogásmódra utalnak. Ez az átfogó szemlé-

letmód magában foglalja és irányítja a konkrét dolgok és események számos konkrét megítélését. Ezek a konkrét vélekedések néha logikailag konzisztensek, de nem mindig és nem minden áron azok. Az emberek hajlamosak azt gondolni, hogy egy vélekedés együtt jár valamilyen általános meggyőződésbeli diszpozícióval, mely áthatja az őket érdeklő tárgyak csoportjára vonatkozó nézeteiket. De ami fontosabb, ezekre a hasonló vélekedéskombinációkra azáltal tesznek szert, hogy hasonló iskolákban tanulnak, hasonló nézeteiket valló családokban nőnek fel, s olyan társadalomban élnek, melyben sok ember osztja e kombinációkat. Ezek a vélekedéskombinációk nevet kapnak; liberálisnak, konzervatívnek, szocialistának, progresszivistának, racionalistának, kereszténynek, protestánsnak, katolikusnak, ortodoxnak, marxistának, reformistának, avantgárdnak nevezik őket. Az e nevekkal jelölt kombinációk minden társadalomban átfedik egymást, bár néha támogatóik megpróbálnak éles határvonalakat húzni közéjük, hogy megkülönböztessék magukat más, az övékhez igen hasonló tradíciók követőitől.

Olykor megkísérlik e kombinációknak olyan megfogalmazását adni, amely belsőleg konzisztensnek és az összes többitől elkülönültnek mutatja őket, ám ezeknek az erőfeszítéseknek általában nincs kötelező érvényük. Az így konstruált kombinációk ritkán emelkednek hivatalos rangra; de ha kötelezővé teszik őket, még akkor is minden ily módon definiált közösségen belül számos olyan változat él, mely különbözik a hivatalosan előírt verziótól. A korábbi változatok átütnek az uralkodó változaton; az egyének pedig az uralkodó kombinációt a számukra előnyös formára alakítják. Tehát egy adott társadalomban, legyen az akár teljesen konszenzuális, nem pusztán több eltérő, egymástól elkülönülő tradíció él ugyanazon tárgyakkal kapcsolatban, hanem az egyes vélekedéskombinációknak is több tradíciója létezik, melyeknek sok közös vonása van, de amelyek különböznek is egymástól abban, hogy a társadalom tagjainak világát alkotó tárgyak mely elemeire vagy nézeteire helyezik a hangsúlyt.

A társadalomban a meggyőződések legtöbb tradíciója majdnem mindig homályos – eltekintve az egzakt tudományok és a hozzájuk szorosan kapcsolódó intellektuális tevékenységek meggyőződéseitől. A társadalomról és az erkölcsről való gondolkodás legtöbb alapvető fogalma többértelmű. Az e fogalmakkal kialakított vélekedések kombinációja nem alkot rendezett egészet; továbbá néhány hivatalosan előírt dogmát kivéve ritkán ért mindenki egyet

velük, de még e dogmáknak is különböző értelmezései léteznek, mivel ezek sem egyértelműek; tekintélyes emberek találnak bennük hibákat, és próbálják kijavítani őket. Ezért olyan nehéz feladat az ortodoxia védelme azon szellemi vezetők számára, akik azt gondolják, hogy a dogmatikusan kinyilatkoztatott ortodoxia mindenkire nézve kötelező. Az affajta egyetértés, mely egy viszonylag konszenzuális társadalomban uralkodik, meggyőződéskombinációk egymást átfedő rétege. Az a tény, hogy a vélekedések e kombinációi tradíciókként formálódtak, még bonyolultabbá teszi a közöttük lévő viszonyt, mint amilyen akkor lenne, ha a nézetek mindegyik csoportját minden évtizedben újra összeállítanák. Maga az a javaslat, hogy a vélekedések csoportjait minden évtizedben újból életbe léptessék, mutatja, hogy mennyire reálisak az efféle tradíciók.

A befogadás pontossága minden társadalomban és tradícióban a centrumtól a szélek felé csökken. Egy tradíció legtöbb elfogadjának homályos elképzelése van a hagyományról, melyet követ. Ki ismeri az anglikánok közül mind a harminckilenc hitcikelyt? Melyik egyszerű – nem teológus vagy egyháztörténész – római katolikus ismeri az egyház valamelyik dogmáját támogató teológiai érveket? Melyik marxista van tisztában a „csökkenő profitrátára” vagy a „dolgozó osztályok növekvő nyomorúságára” vonatkozó érvek részleteivel? Nincs ember, aki ismerne az összes állítást, problémát és hipotézist, mely – a tudomány ethoszával együtt – a tudomány tradícióját alkotja.

Egy szellemi tradíció tartalmának legnagyobb részét csak részben vagy tökéletlenül ismeri követői közül bármely egyén vagy csoport, a hagyomány átadói, befogadói és fejlesztői mégis úgy vélik, hogy a tradíció a legteljesebben megismerhető. A nézeteltérések és tudatos változtatások legvalószínűbben éppen a közvetítők és a befogadók e rétegében alakulnak ki és mennek végbe; az intellektuális tradíciók közös sorsa, hogy átadásuk, befogadásuk és követésük során különböző hangsúlyok és sajátos irányzatok alakulnak ki.

Ha egy hagyomány nem keveredésre és racionalizációra hajlamos intellektuális tradíció, akkor szerkezetének körvonalai, támogatottságának határai és átadásának irányai szükségszerűen homályosak. A tündérmesék, gyermekjátékok, klapanciák, mágikus ráolvasások és igézések áthagyományozása esetében a racionalizáció valószínűtlen a tárgy természete miatt – hogyan racionalizálna az ember egy gyermekjátékot? –, de azért is, mert a hagyomány őrei,

közvetítői és befogadói nem vágnak a racionalizációra, s valószínűleg tehetségük sincs hozzá. Mindazonáltal a különböző gyermekjátékok és klapanciák mutathatnak rokonságot vagy hasonlóságot, a tényleges átadók és befogadók azonban nem törődnek ezzel. A gyerekek, akik játsszák e játékokat, és mondogatják e rímeket, nem tudnak a különböző változatokról; csak a sajátjuk speciális szabályait és szavait ismerik. A vallás, a politika és az erkölcs esetében azonban a hagyomány birtokosai gyakran ismerik a közös témákat és az eltérő változatokat, a különböző tradíciók szellemi őrei pedig általában tudatában vannak a különbségeknek, és hangsúlyt helyeznek rájuk.

Amint egy játék szabályait hivatalosan rögzítik, hasonlatossá válik egy vallási rítushoz, melynek minden részletét írott szabályok határozzák meg és irányítják, és amelynek szabályozzák és ellenőrzik el-sajátítását és végrehajtását. Egy ilyen szertartás változhat, mint ahogy változhatnak bármely játék hivatalosan megállapított szabályai, de a szertartás minden esetben rögzített és precíz. Beszélhetünk tradíciójáról, anélkül hogy foglalkoznunk kellene azzal, mi van határain belül, és mi van azon kívül. A rituális eljárások szabályozása és végrehajtásuk gyakorlata rendszerint éppen annak megakadályozását szolgálja, hogy a hagyomány valami mássá alakuljon; egy játék szabályait hivatalosan érvénybe léptetik, és bírók ellenőrzik azért, hogy megakadályozzák az ad hoc újításokat, melyek az egyik oldalnak helytelen, azaz szabálytalan előnyöket nyújtanának. Ahol nincsenek pontos szabályok, és nincs ellenőrző testület, mely magához ragadta azt a hatalmat, vagy melyet felruháztak – és elismerten rendelkezik – azzal a hatalommal, hogy szabályozza és meghatározza a tradíciót, mint például a tündérmesék és legendák elbeszélésének esetében, ott a tradíció átörökítésének igen változatos lehetőségei vannak. A történetek keveredhetnek egymással, elemeket szerezhettek vagy veszíthettek, és közeledhetnek más történetekhez, melyektől a múltban világosan elkülönültek.

Amikor már nem általánosságban beszélünk tradíciókról, amikor olyan konkrét hagyományokról van szó, mint például a szabadegyházak vagy a marxizmus tradíciója, akkor elsősorban meggyőződések és intellektuális gyakorlatok bizonyos csoportjairól beszélünk. A tradíciók határait néha többé-kevésbé világosan meghatározza valamilyen hivatalos doktrínát képviselő testület; a római katolikus egyház éppen ezt próbálta elérni zsinatai, majd pedig a tizen-

kilencedik század végén és a huszadik század elején IX. Pius, XIII. Leó és X. Pius pápa erőfeszítései révén. A skót szabadegyház W. Robertson Smith elleni gyűlésein hasonlóképpen az összes tagra kötelező hitek feltevésével élt.

A szovjet, a nyugat- és közép-európai, valamint az amerikai kommunista pártok a kommunista internacionálé megalakulásától az 1930-as évekig szintén megkövetelték, hogy tagjaik és kiváltképp szellemi vezetőik és tisztségviselőik azonos meggyőződéseket képviseljenek. De ki tudná most megmondani, hol kezdődik és hol végződik a mai marxizmus? Az 1920-as években, legalábbis az évtized egyes periódusaiban, többé-kevésbé világosan tudni lehetett, hogy mi a kommunista marxizmus, mivel a kommunista internacionálé kihirdette az ortodox álláspontot, és zaklatta, üldözte, elnyomta azokat, akik – mint például Trockij, Lukács, Thalheimer, Korsch és Nearing – eltértek a hivatalos állásponttól. Az ortodoxia és a heterodoxia közötti különbség deklarálása annak tagadási kísérlete, hogy az egyes tradícióknak egész családjai léteznek. Bármennyire különbözzenek is az ortodox szemében az eretnek meggyőződései a saját meggyőződéseitől, a külső megfigyelő azt láthatja, hogy sok alapvető vélekedésük közös. A megfigyelő az ortodox álláspontot egy tradíciócsalád egyik tagjának látja, amit az ortodox még az eretneknél is hevesebben tagad. Az eretnek rendszerint azt állítja, hogy ő az „eredeti” tradíció folytatója, az ortodox álláspontot pedig eltévelyedésnek tartja, bár nem tekinti teljesen különbözőnek; az ortodox viszont általában azt mondja, hogy az elhajló félreértette vagy megsértette a szemléletmód alapvető hitcikkelyeit vagy tételeit.

Az elnevezés – mint például a „liberális”, „marxista”, „szocialista” vagy „római katolikus” –, mellyel valamely egyén megjelöli magát, első pillantásra nem tűnik értelmes kritériumnak, hogy az egyént a szóban forgó tradíció képviselőjének tekintsük-e; de kétségtelenül értelmesebb, mintha figyelmen kívül hagynánk önazonosítását. De valóban nem kielégítő kritérium, mivel vannak olyan identitások, melyeket gyakran nem észlelnek, és amelyeket sokszor valóban letagadnak. Az egyén igen nehezen tudja megállapítani, hogy ki tartozik ahhoz a tradícióhoz, melyet követ; egy későbbi időszakban élő megfigyelő sokkal könnyebben észlelheti egy korábbi periódus valamely tradíciójának elterjedését és változását, mint az, aki abban az időszakban él, de még a megfigyelő számára is komoly problémát okoz. A tradíciók családjainak elemzésében a nehézségek maguk-

nak a tradícióknak mint olyanoknak a természetéből keletkeznek.

A tradíciók határai mindig elmosódóak, akár szimbolikus konstrukciók időbeli láncolatának tekintjük a hagyományokat – mint tudományos vagy filozófiai eszmék csoportjának, irodalmi stílusok, erkölcsi meggyőződések halmazának időbeli sorozatát –, akár az egyének alkotta, időben kiterjedt csoportok meggyőződéseinek. A tudományos diszciplínák – ahogy hagyományosan minden korban kialakították őket – bizonyítják, milyen nehéz megállapítani a tradíciók határait. Alapvető különbségek találhatók a kémia és a fizika vagy a szociológia és a közgazdaságtan között. De átfedések is vannak közöttük. A meggyőződéseknek vagy a tudásanyagoknak van olyan része, mely egyértelműen az egyik tradícióhoz tartozik, de vannak olyan részei is, melyek nyilvánvalóan – bár nem teljesen – idegenek számára.

KONSZENZUS, ORTODOXIA ÉS HETERODOXIA

Valószínűtlen, hogy bármely nagyobb társadalomban bármilyen konkrét tárggyal kapcsolatban teljes nézetazonosság uralkodjon. A speciális tárgyakra vonatkozó vélekedések tradicionális jellege megnehezíti a konszenzus elérését. Az egyetértés lehetőségét tovább csökkenti, hogy a tárgyakra vonatkozó nézetek tradíciói nem egyszerűen meghatározott tárgyakra vonatkozó egyszerű vélekedések, és nem is pusztán a tárgyakra vonatkozó nézetek tradícióinak legutolsó fázisai. Hanem részei a sajátos tárgyakra vonatkozó vélekedések egymással kölcsönös kapcsolatban álló tradíciócsoportjainak. A múltban heterogén állapotban voltak, eltérő fejlődésük azonban az idők során eloldozta és elkülönítette őket egymástól, és ez rendkívül változatosá tette a ténylegesen elfogadott meggyőződések mintázatát.

Az egyes emberek eltérő tapasztalataiknak, szerepeiknek és temperamentumuknak köszönhetően e sokféleség nélkül is elég különbözőek lennének. Eltérő származásuk még bonyolultabbá teszi a helyzetet. Mégis, mindeme sokféleség ellenére az emberek számos fontos szempontból teljesen egyformák. Ugyanez igaz a társadalomban létező tradíciókra is. Különböznek egymástól, s e különbségeket a tradíciók követői igen komolyan veszik. Mindazonáltal a tradíciók között időszakosan részleges, meg-

közelítő, ingatag konszenzus áll fenn. Talán nem túl-
zás azt mondani: e konszenzust az a hagyományos
elképzelés tartja fenn, hogy mindannyian ugyan-
nak a társadalomnak a tagjai vagyunk, melyben kor-
társaink élnek, és amelyben őseink és kortársaink
elődjai éltek. A konszenzus néha általános tradíciók
átfedése, néha pedig konkrét tárgyakra vonatkozó
nézetek megegyezése, máskor viszont egyszerűen
annak eredménye, hogy sokan hisznek abban, hogy
ugyanannak a társadalomnak a tagjai.

Ezekben a társadalmakban, melyekben a meggyő-
ződések tradícióinak változékony és rugalmas háló-
zata áll fenn, van néhány domináns hagyomány. Ezek
azok a tradíciók, melyeket a társadalomban a cent-
rum támogat, és amelyeket a társadalom perifériá-
lis szektorai elfogadnak vagy helyeselnek vagy nin-
csenek is tudatában létezésüknek. Mindig vannak vi-
ták a domináns tradícióról a centrumban, a széle-
ken, valamint a centrum és a szélek között, ez azon-
ban nem változtatja meg azt a tényt, hogy vannak
uralkodó tradíciók.

A dominancia egy dolog, s más dolog az egyön-
tetűség. Nem jellemző az emberi társadalmakra, bár-
milyen összetettségi szinten álljanak is, hogy teljes
véleményazonosságot hoznak létre. Hosszú ideig
fennálltak azonban olyan társadalmak, amelyekben
az egyházi vagy politikai centrum úgy gondolta, ki
lehet kényszeríteni a nézetek uniformitását, és meg-
lehet akadályozni azoknak a hiteknek az elfogadását,
amelyek eltérnek az egyetlen igaz vagy helyes hittől.

Minden társadalomban megtalálható mind a kon-
szenzusra, mind pedig a disszenzusra irányuló ten-
dencia. Nyugaton a liberalizmus kora előtt és a nagy
ókori birodalmak kora után, amikor nem törődtek
különösebben az alattvalók meggyőződéseivel, amíg
adójukat megfizették, szolgálatukat teljesítették, és
nem lázadoztak, eljött az a kor, amikor elvárták a
nézetek egyformaságát a legfontosabb kérdésekben,
nevezetesen a vallási kérdésekben. De még e kor-
ban is, amikor a keresztény ortodoxiától eltérő ert-
nekeket könyörtelenül üldözték, a zsidókkal több,
mint egy évezredig toleránsak voltak. A római kato-
likus egyház az inkvizícióval a hit ortodoxiáját kí-
vánta kikényszeríteni, váltakozó sikerrel. Az orto-
doxia és a vele járó uniformitás hajszolása a legtöbb
társadalomban jelen van, azonban ellentétes ten-
denciák mérséklék. Ezek az ellentétes tendenciák
gyakran kívül esnek az oktatás, a prédikációk és a
kényszerítés hatókörén. Gyakran közömbösségből
tolerálják őket, de néha elvi alapon.

A sok különbség és konfliktus ellenére a családok,

iskolák, egyházak és újságok révén kialakul egyfajta
homályos közös fókusz, a múlt egy kollektív képe,
egy nagyjából egységes erkölcsi standard, valamint
a transzcendens és földi erők egy többé-kevésbé kö-
zös elképzelése. Az így megvalósuló egyöntetűség
azonban nem sok hasonló, egymástól elkülönülő
vélekedés megegyezése, hanem olyan uniformitás,
melyet bizonyos homályos, általános tradíciók szé-
les körű támogatása biztosít.

A TRADÍCIÓK MINT ELEMENK CSOPORTJAI: A TRADÍCIÓK RACIONALIZÁLÁSA

A meggyőződések, melyeket egy tradícióban össze-
tartozóknak tekintenek, elméletileg összetevőkre
bonthatók. Itt nem tárgyalhatjuk az *Elementarge-
danken* vagy „egység-eszmék” lehetőségét.¹ Minden
szemléletmód, legyen az erkölcsi, vallási, politikai
vagy tudományos, és legyen akár olyan racionalí-
zált, mint az egzakt tudományos ismeret, vélekedé-
sek sokaságát tartalmazza a megfelelő tárgyak soka-
ságáról. Még ha a világ egység is, és még ha az Egyet
világosan megértjük is, a tárgyak sokasága az uni-
verzum természetének adottsága. Az univerzum
mégis csak sok különböző dologból áll. A Sok sokfé-
lesége elsődleges tapasztalat, az Egy egyedüliségéért
küzdeni kell. A Sok vonatkozó nézeteinek megvan-
nak a maguk hagyományai. Ezek a tradíciók függet-
lenek egymástól, de összekapcsolják őket a logikai
viszonyok kötelékei, az erkölcsi és esztétikai hang-
nem azonossága és a hosszan tartó érintkezés. Azon-
ban elméletileg elkülöníthetők.

Bár egy szemléletmód racionalizálása – sziszte-
matikus gondolkodás vagy bizonyos mindenütt jelen-
lévő témák dominanciájába való hallgatólagos bele-
egyezés révén – minden vélekedés-tárgy párt elhe-
lyez egy koherens sémában, azonban hasonló véle-
kedés-tárgy párok találhatóak más szemléletmódok
vagy meggyőződéskombinációk tradícióiban. Az em-
berek erkölcsi egyenlőségének hite megtalálható pél-
dául a kereszténységben, a liberalizmusban és a
szocializmusban, e szemléletmódok azonban sok
fontos szempontból különböznek egymástól. Az er-
kölcsi „komolyság” vagy szigorúság megtalálható a
kereszténységben és a hagyományos konzervatíviz-
musban, bár az utóbbi elképzelhető, hogy tagadja az
emberek alapvető egyenlőségét, amelyet a keresz-

ténység nagy része elfogad. A hatalomkoncentráció értékebe vetett hit megtalálható a szekularizált, hedonisztikus, tradícióellenes kommunista marxizmusban és a római katolicizmusban. A tizenkilencedik században és a huszadik század elején a marxisták gyűlölték az anarhistákat, és valóban különböztek is tőlük sok tekintetben, mint például a demonstratív erőszak alkalmazásának vagy a képviseleti törvényhozó testületben való részvétel kívánatosságának kérdésében. Azonban egyetértettek abban, hogy a jövő társadalmá mentes lesz mindenféle hatalmtól.²

Sok példa van arra, hogy ily módon átfedik egymást a tradíciók, melyeket követők és ellenfeleik egymástól alapvetően különbözőnek tekintenek. Néha zavar támad, amikor ilyen átfedéseket fedeznek fel; leggyakrabban azonban hevesen tagadják az átfedések létét. A világ tárgyai számosak, sőt, akár végtelen számúak is lehetnek, néhány fontosabb tárgy azonban – mindenekelőtt egy meghatározott társadalomban és meghatározott korban – erősen foglalkoztatja az emberi szellemet. A biológiai organizmus, a külső természet, az univerzum végső rendje vagy értelme, a világegyetem ismétlődő katasztrófái, a hatalom helyes gyakorlása, a képzettség és a jutalom közötti viszony – néhány példa a legáltalánosabb tárgyak közül, melyekkel az emberi szellem foglalkozdik: s mindegyiknek számos oldala van, és mindegyikről korlátozott számú vélekedés lehetséges egy adott korban és társadalomban.

A speciális hagyományok átfogóbb tradíciókka szervezése a szellem szükséglete; az elme arra törekszik, hogy a speciális tradíciókat átfogó tradíciókka egyesítse, e hajlam azonban egyenlőtlen – egyénként és szituációként változó – képességgel párosul. Az ember azon igénye, hogy valamilyen transzcendens entitás részeként vagy híveként jelölje meg magát, éppúgy jelen van a szimbolikus konstrukciókhoz való viszonyban, mint az emberiség kollektív életében. Az életkor, az atyafiság, a lakóhely, a nemzetiség valamint az etnikai csoportokban, társadalmi osztályokban, szakmai egyesületekben való tagság összekapcsoló ereje ugyanezen okokból hasonló ahhoz a vonzáshoz, melyeket az olyan önmegjelölések teremtenek, mint lutheránus, római katolikus, szociáldemokrata, progresszív, konzervatív, tudós, materialista vagy fundamentalista. Egy központi téma vagy meggyőződés körüli egyesülés hajlama valamilyen egységes és koherens – valamilyen központi hatalom vagy elv körül kialakított – rend iránti küzdelem következménye. De szükségessé teszi az az igény is, hogy valamilyen egyéni túli entitásban

jelöljék meg önmagukat. És csak a tradíciók ilyen általánosított és átfogó egyesítése révén lelhetők fel könnyen megragadható, sok más személlyel közösen képviselt tulajdonságok. Továbbá a speciális vélekedések e hagyományos csoportjai azért alakulnak ki egy időre, mert néhány egyén logikai kapcsolatot lát a különböző nézetek között, vagy azért, mert úgy tűnik, hogy a nézetek illenek egymáshoz. A legtöbb ember számára feltehetőleg egyesített és átfogó vélekedéscsoportok adottak; gyermekkorukban és ifjúkorukban fogadják el őket, vagy akkor, amikor belépnek a kultúrába vagy valamely szakma vagy társadalom olyan rétegébe, melynek korábban nem voltak tagjai.

A tradíciók éppoly szűkek lehetnek, mint bármely vélekedés tárgyai vagy hatóköre, és követők elégedettek azzal, hogy az általuk elfogadott tradíciókat szűknek látják. A mesterember, aki valamilyen műveltet a rá hagyományozódott tradícióval összhangban hajt végre, nem szükségképpen látja úgy, hogy a konkrét technológiai hagyomány szerves része a tradicionális kézműiparnak, mely céhekbe szerveződött, s mindegyiknek megvannak a maga védőszenzjei és misztériumaikat megerősítő hagyományos rítusai. A mikrobiológus nem szükségképpen vagy nem mindig tekinti magát a tudományos módszer és az összes tudományra érvényes ethosz hagyománya követőjének, és még csak nincs is figyelemmel a tágabb „mesterség állására”, melynek egy része volt saját kutatásának kiindulópontja. Az ilyen beszűkült érdeklődés ritka, de azért létezik.

Mind a mesterember teljesítménye, mind pedig a tudós kísérlete az elfogadott tradíció meghatározott mintáit követi, de önmagában egyik sem hagyomány, és egyik sem teljesen azonos a követett tradíció korábbi állapotával. Valójában mindegyik része valamilyen összetett kombinációnak, mely más, nem kevésbé speciális hagyományokból és általánosabb, átfogóbb tradíciókból épül fel; s rendszerint azzal a névvel jelölik, mellyel támogatóik azonosítják magukat és társaikat. Azokban az esetekben, amikor a tradícióban kialakult szemléletmódnak nincs neve, mivel az értelmiségi nem foglalkoztak vele, akkor híveinek csak homályos és általános elképzelésük van saját szemléletmódjukról, egy életmódról és egy ethoszról, mely kötelezi őket akár farmerek, akár katonák, akár rablók, akár munkások, akár tudósok, akár művészek.

Ezen átfogó, lazán rendezett szemléletmódokban, melyek számos megkülönböztethető, elemibb meggyőződésből vagy vélekedésből épülnek fel, néhány

általános meggyőződés szétaradó. A bátorság – valamint a férfiaság, a keménység, a súlyos helyzetekben, sportban és ünnepeken való katonás viselkedés kísérő erényeinek – legfőbb értékével kapcsolatos általános meggyőződés bekerülhet egy katona magatartásának és meggyőződéseinek másodlagos tradíciói közé a harcmezőtől és a tábortól messze eső dolgokkal kapcsolatban is. Egy marxista szocialista az ipari termelés intézményeinek és technológiai eszközeinek magántulajdonát a legfőbb rossznak tekinti, többi meggyőződésének java e hitének származéka, vagy ezen legfőbb hitcikkely befolyásolja. A művészek a modern időkben magukévá tették a „művész” eszményének egy másodlagos tradícióját, mely megmutatkozik az élet számos szférájában. A bohém mint életmód, a nyárspolgári társadalom korlátozásainak megvetése ilyen átfogó szemléletmóddá vált. Ez a bohém életfelfogás, melyben központi jelentőségű az ihlet méltányolása, az eredetiség nagyra becsülése, a „zseni” előjogaiban való hit, megnyilatkozik a politikai attitűdökben, az öltözködésben, a szexuális kapcsolatokban, valamint az üzletemberekkel szembeni attitűdökben. A tudósoknak is van olyan tradíciójuk, mely túlterjed a laboratóriumokon, valamint a kutatást és a publikációt irányító hagyományos szabályokon. Ez az átfogóbb tudományos hagyomány magában foglalja a lét mélyebb problémái iránti érdeklődést, a személyes kötelek kezelésével és a politikai hatalom helyes gyakorlásával kapcsolatos attitűdöket. E tudományos szemléletmódot nem teszik közzé hivatalosan, és a tudósoknak nem is kell hinniük benne.

Sokféle mintázatot alkothatnak a speciális tradíciók ezen átfogó csoportjai, melyek lefedik a szituációk és tárgyak széles tartományát, s néha logikailag kapcsolódnak egymáshoz, néha pedig az összhang és a hosszú, esetleges társulás kapcsolja össze őket. Sokféleségük ellenére ezek a mintázatok hasonlítanak egymásra. E hasonlóságok fakadhatnak a közös történeti eredetből; de ami fontosabb, a megfigyelők úgy láthatják, hogy rokonságuk tartalmi hasonlóságokban rejlik, és a hagyomány követői is így érzékeltethetik a közös eredetet. A tradíciók különböző csoportjainak követői konfliktusban állhatnak vagy szövetségesek lehetnek. A tradíciók e családjai elkülönülnek más tradíciócsaládoktól, de mivel belsőleg tagoltak, a családon belül is vannak önálló „hagyományok”.

Minden világvallás ilyen család. A buddhizmus hínájána és mahájána buddhizmusra tagolódik; a judaizmus haszidizmusra, valamint ortodox és re-

form irányzatra tagolódik; a kereszténység római katolicizmusra, ortodox kereszténységre és protestantizmusra tagolódik, mindegyiken belül különböző változatokkal; az iszlám szunnitákra, sítákra és vahabitákra tagolódik stb. A politikai tradíciók éppúgy családokat alkotnak, mint a művészeti tradíciók. A családon belüli különböző ágak – mint például a protestáns kereszténységen belül a lutheránusok, kálvinisták, metodisták, baptisták és presbiteriánusok – szemléletmódja számos közös elemet tartalmaz, de érintkeznek ugyanazon szférán más családjaival is, amelyekkel szintén vannak közös elemeik. A család némely ága közelebb áll a külső határokhoz, mint más ágak, abban az értelemben, hogy a család kevesebb lényeges elemét, kevesebb jellemző tradícióját tartalmazza.

Hasonlóan a biológiai és társadalmi családokhoz, melyeket házasságok kapcsolnak össze egymással, az egyes tradíciócsaládokban található olyan speciális, sőt akár teljesen általános tradíciók, melyek más családokban is fellelhetők. Ez sokkal inkább áll a politikai tradíciók családjaira, mint a vallási tradíciókéra, bár a vallási tradícióknál is előfordulnak ilyen, a hagyományos határokon átlépő kapcsolatok, mint például a hinduizmusban a Bráhma-Szamádzs esetében, mely átvette a protestáns kereszténység egyes elemeit. A politikai tradíciók doktrínái általában kevésbé rögzítettek, és a politikai hagyományok közös szituációban élnek versenytársaikkal. Gyakran osztoznak közös őstől származó elemeken; az anyagi jólét, az egyéni boldogulás és a szekularizmus értékébe vetett hagyományos hit a liberalizmus tradíciójából átkerült a szociáldemokrácia mérsékelt változataiba. A konzervatív tradíciócsalád által támogatott humanista reform hagyományának elemeit magába olvasztotta a szocialisztikus család, bár elvileg az ilyen reformok értékét a szocialisták tagadják.

Egy tradícióág elemei azonban elszakadhatnak a szövegforgó tradíciótól, és átkerülhetnek egy másik családba. Például az írott petíciók és tiltakozások gyakorlata mint a demonstráció egyik módja, mely egy időben szerves része volt a liberális tradíciócsaládnak, nagyrészt eltűnt a tradícióból, és átkerült a kollektivisták liberális és szocialista tradíciócsaládba.

A politikai, vallási és irodalmi hagyomány tartalmilag különböző szférái hasonlóképpen átfedik egymást; az egyik elemei bekerülnek egy másikba, anélkül hogy elhagynák eredeti helyüket. A tradíciók nem olyanok, mint a szűkös erőforrások, melyeket mások nem szerezhetnek meg anélkül, hogy azáltal ne

csökkenne a korábbi birtokosok részesedése a rendelkezésre álló mennyiségből. A tradíciók növelhetik támogatottságukat egy meghatározott társadalomban, miközben korábbi támogatóiknak nem marad kevesebb a kérdéses tradícióból, mint amennyivel korábban rendelkeztek.

A TRADÍCIÓK TÁRSULÁSA

A domináns tradíció hatása más tradíciókra

Az élet egy szférájában otthonos tradíciócsalád egyes elemei hasonlóképpen átterjedhetnek egy másik szféra tradíciócsaládjaira vagy -ágaira, miként például a „tudományos attitűd” átterjedhet a személyes kapcsolatok vagy a szervezeti bürokráciák tradíciójára. Voltak olyan periódusok, amikor a vallásos hit tradíciói annyira elterjedtek a társadalomban, hogy elfojtották más szférák hagyományait. Így Itáliában a tizennegyedik és a tizenötödik században a művészeti tradíciók művelői és támogatói elfogadták a domináns vallási tradíciót, az Ó- és az Újtestamentumból, valamint a szentek életéből merítve festményeik és szobraik témáját. A tizenkilencedik században és a huszadik század elején Németországban a politikai szférában a nacionalista tradíció olyan expanzív volt, hogy behatolt az oktatásba, sőt, még a tudományos tradíció külső régióiba is. A huszadik században, és nem csupán az Egyesült Államokban, a tudományos tradíció – mely addig főként a természettudományokban volt jellemző – a tudományról átterjedt más szférákra: a gazdasági, a kormányzati és a bírói tevékenységre, a személyes és családi viszonyokra, valamint a természettudományokon kívüli intellektuális tevékenységek széles körére.

Tehát minden nagyobb társadalomban vannak nagyobb tradíciók, melyek egymás mellett léteznek, konfliktusban állnak egymással, elemeket vesznek át egymástól, és tartalmazznak mobilis és terjeszkedő elemeket. A tizenhatodik és a tizenhetedik században Itáliában a művészek lazították a központi vallási tradíció uralmát, és a tudományos hagyomány, valamint egyre erősebben a „művész” expanzív tradíciójának hatása alá kerültek.

Hangsúlyozni kell, hogy egyetlen tradíciócsalád támogatásában sem uralkodik teljes konszenzus. Az individualitás, a különység és más átfogó tradíciók családjaihoz való kötődés töri meg a támogatást. A hagyományokhoz való kapcsolódások éppúgy átfedik

egymást, mint a tradíciók. Néha – s nem ritkán észrevétlenül – egy polgári vagy nemzeti tradíció bírja rá követőit, hogy társadalmukhoz lojálisan cselekedjenek, amikor az egymással összeütköző tradíciók támogatóiként egyébként egymás torkának ugranának.

Hiba azonban egy olyan *Zeitgeist*-re gondolni, mely – minden munkában és cselekvésben nyilvánulva – áthatja az egész társadalmat. Egy ilyen elképzelés túl nagy hangsúlyt helyez az adott kor szellemének egyedülálló jellegére; s nem látja, hogy milyen sok minden származik viszonylag változatlan formában a múltból, és hogy az, ami a jelenben új, gyakran annak kiterjesztése vagy változata, ami megelőzte. Egy mindent átható *Zeitgeist* eszméje elhomályosítja, hogy a tradíciók minden összetett társadalomban különböznek egymástól, és versengenek egymással ugyanazon tárgyakkal kapcsolatban. Egy ilyen nézet eltúlozza a *Zeitgeist* belső egységét is.³

Mindazonáltal sok közös elem található az összetett társadalmakban uralkodó nagyobb, átfogó tradíciókban. A közös sajátosságok abból erednek, hogy megközelítőleg a tárgyak ugyanazon csoportjáról elmélkednek: például a munkáról, az érdemről, a kötelességről, a jövedelemről, a becsületről, a szegénységről és a gazdagságról, a hatalomról, a transzcendens erőkről, a múlttól és a jövőről. A speciális tárgyakra vonatkozó vélekedések hagyományai gyakran nem érintkeznek szorosan egymással, de az átfogóbb tradíciók részeként összetartoznak, bár el is különülnek.

A tradíciók valamilyen nagyobb családja uralkodó lehet – s gyakran az is – egy adott társadalomban és időszakban. Széles támogatottságot élvez a követők körén belüli megosztottságok ellenére; a megosztottság következtében a követők csoportja nem bomlik fel olyan részekre, melyeknek semmilyen közös tradíciójuk nincs. A tradíciók nagyobb családjai gyakran olyan kényszerítő erejűek, hogy a rivális családok átvesznek bizonyos elemeket tőlük. Az eredmény ahhoz hasonló, amire a *Zeitgeist* fogalmának javasloloi rámutatnak. Azonban az állítólagos *Zeitgeist* nem más, mint meggyőződéses tradícióinak egy családja, melynek elemeit magukba olvasztják a rivális családok, valamint az élet olyan szféráinak tradíciói, melyek tartalma igencsak különböző. Egyes európai társadalmakban a reformáció után az egyik keresztény egyház olyannyira domináns volt, hogy más keresztények, valamint a zsidók és a nem hívők sok mindent átvettek tőle; kiterjedt a művészet és a tudomány, a filozófia és az irodalom hagyományaira. A tizenkilencedik és a huszadik században a politikai tradíciók, különösen a liberalizmus és a

szocializmus elemeit, valamint a tudomány tudományos tradíójának egyes összetevőit magukba olvasztották más szférák hagyományai. Azonban haszontalan dolog e megközelítőlegesen egyöntetűséget egy *Zeitgeist*-nek tulajdonítani. Az effajta részleges egységesség egy olyan tradíció széles körű támogatásának eredménye volt, melyet sohasem fogadott el mindenki egyformán. E domináns tradíció alatt, mellett és vele versengve voltak más tradíciók is, néha ugyanazon család, néha pedig rivális hagyományok tagjai. Továbbá ezek a tradíciók az élet speciális szféráinak hagyományai voltak; azonban megvolt a maguk egzisztenciája, bár ez sohasem volt teljesen autonóm létezés.

Hozzáadódás

Amikor különböző tradíciók kapcsolatba kerülnek egymással, sokféle végeredmény lehetséges. Az egyik szélsőséges esetben elképzelhető, hogy teljesen új tradícióvá egyesülnek, mely a szülők egyetlen jellemzőjét sem hordozza. A másik szélsőség akkor következik be, amikor az egyik tradíció támogatottsága oly mértékben kiterjed, hogy teljesen magába olvasztja a másikat, anélkül hogy ő maga megváltozna; a másik tradíció teljesen eltűnik. Sem a teljes fúzió, sem a teljes asszimiláció és a teljes feladás kombinációja nem gyakori. Ami az első lehetőséget illeti, még az egyéni zseni sem képes olyan művet létrehozni, melynek tartalmában vagy formájában ne lenne bizonyos fokú tradicionalitás, míg a kollektív génusz jóval lassabban és kiegyenlítettebben működik. Ami pedig az utóbbi lehetőséget illeti, kizárólag a fizikai megsemmisítés tudja teljesen megszüntetni azon tradíciókhoz való ragaszkodást, melyekkel egy társadalom vagy a társadalom egy része korábban rendelkezett.

E két lehetetlen eredménytől eltekintve is sokféle változási mintát idéz elő, ha a különböző tradíciók kapcsolatba kerülnek egymással. A hozzáadódás a leggyakoribb; az átvevő szert tesz valami újra, miközben továbbra is azt teszi és hiszi, amit korábban. Amikor egy társadalom tagjai többé-kevésbé békés körülmények között találkoznak egy másik társadalom tagjaival, a tradíciók igen nagy része mindegyik társadalomban változatlan marad. Mindkét társadalomban a családi élet tradíciói a legrejtettebbek és a legnehezebben befolyásolhatók. Legkönnyebben a közügyekkel kapcsolatos tradíciókat lehet befolyá-

solni. Ez gyakran bekövetkezik a politikai versengés során. Bár nem kizárt a polarizáció sem, általában legalább a versengő felek egyike átvesz bizonyos új vélekedéseket. A kiegészülés gyakran elnyeléssé változik, amikor az idők során a tradíció más részeit is befolyásolják az átvett elemek. Az intellektuális tradíciók is viszonylag könnyen felvesznek új elemeket. Az ilyen hozzáadódások rendszerint csak közösségeik vagy támogatottságuk határán történnek. A hagyományok családjainak nagy csoportjai a maguk útját követik, csak lassan változva az érintett szférákra történt behatolásra válaszul. A tradíciókat még az érintett szférákban is csak egyenlőtlenül és felszínesen befolyásolják az új elemek. Az egyik fél szert tesz néhány tradícióra a kapcsolódási ponton: átveszi a nyelv egy részét, az idők során átvesz valamennyit a vallásból, irodalomból, történelemből és tudományból. Ezen új szerzemények nagy része marginálisan adódik hozzá a meglévő tradíciókhoz, érintetlenül hagyva a tradíciók alapvető témáit. A két tradíció elemeinek kombinációja elfogadottá válik követőik meggyőződéseiben és cselekvéseiben. A regény szüzséje szerzett lehet; a versformák változatlanok maradnak. Az egyik festő néhány képet hazai stílusban fest, egy másik viszont az idegen stílusban. Az asztrológiai és az asztronómiai meggyőződések egymás mellett élhetnek. Új isteneket adhatnak hozzá a régiekhez. A hit és a cselekvés alapvető témái azonban a két kapcsolatba kerülő hagyomány mind-egyikében változatlanok maradnak. Csupán annyi történik, hogy a befogadó kultúrában néhány ember elsajátítja az idegen hagyomány egyes elemeit, miközben minden más tekintetben megőrzi a hazai tradíciót. Az befogadó kultúra hozzátesz néhány számára új gyakorlatot és vélekedést a sajátjaihoz.

Amikor a kapcsolat gyarmatosítók, misszionáriusok vagy hódítók révén nagy távolságokat ível át, az átadó tradíciók változatlanok maradhatnak; hozzáadhatnak egyes szavakat szótárukhoz és műalkotásaikhoz; a társadalom tagjainak egy kis része megtanulhatja az új nyelvet, új ismereteket szerezhethet, de saját nyelvhasználatuk, művészeti tradícióik és vallási meggyőződések változatlanok maradnak.⁴

Keveredés

Keveredés akkor történik, amikor valamely hagyomány követői feladnak vagy módosítanak néhány elemet, amelyeket addig a tradíció szerves részének

tekintettek, és helyettesítik őket egy másik tradíció megfelelő, ugyanazon tárgyra vonatkozó elemeivel. Az ilyen keveredésre példa, hogy a második világháború után sok európai szocialista elfogadta a piaci mechanizmust a gazdaság bizonyos területein.

A hagyományok találkozása egy társadalmon belül elkerülhetetlenül túlmegy a hozzáadódáson. Ahol a kapcsolat folyamatos és tartós, a domináns tradíciók több szférába és mélyebben behatolnak. A behatolás nem mindig egyoldalú. Amikor a Közel-Keleten a római birodalmat felváltotta az iszlám, sok keresztény mohamedán hitre tért. De nem csupán a vallási meggyőződéseket, hanem azokat a hagyományokat is átvették, amelyek az iszlám világában öltöttek formát. Ugyanakkor fennmaradtak a filozófiai vizsgálódás közel-keleti központjai, és az iszlám átvette tőlük az ókori görög filozófiát, ami – legalábbis az iszlám körökben – az iszlám teológia és a görög politikai filozófia és metafizika keveredéséhez vezetett.

Nem kevésbé mélyreható keveredés ment végbe az életszférák széles tartományában Indiában, amikor a Nyugat – elsősorban Nagy-Britannia és az Egyesült Államok – intellektuális hagyományainak nagy részét, valamint kisebb mértékben a Szovjetunió szellemi tradícióit átvették a helyi értelmiségi és diplomás osztályok. A hagyományos indiai gondolkodási és cselekvési sémák ezek keretében maradtak fenn. A hazai és a nyugati tradíciókat elválasztó vonal mára elmosódott. Az indiai angol majdnem olyan jellegzetes nyelvvé vált, mint az amerikai angol. A gyógyításban az egy ideig egymás mellett élt modern orvostudomány és az ajurvédikus orvoslás részleges keveredése zajlik. Az indiai politikai életben a képviseleti intézmények nyugati tradíciója keveredik a kaszthoz való hűség hagyományával.

Az Egyesült Államokban sokkal tovább ment a brit intellektuális hagyományok keveredése a farmerek, a városi alsóközéposztály és a dolgozó osztályok szociális viselkedési tradícióival. Egy időben úgy tűnt, hogy – az „amerikanizálódás” folyamatában – dominálnak a brit epizkopalizmus, presbiterianizmus és baptizmus tradíciói, valamint a képviseleti intézmények és a politikai liberalizmus hagyományai. Uralkodóak voltak abban az értelemben, hogy mély tisztelet övezte őket. Hordozóik magabiztosak voltak, és az „amerikanizálódás” azt a reményt keltette, hogy az alacsonyabb osztályok teljes népessége hasonlítani fog a centrum tradíciójához, s ennél fogva beolvad az amerikai társadalomba, ahogy azt akkoriban felfogták. A várakozások bizonyos fokig túlzottak voltak. Az alacsonyabb osztályok megőrizték a maguk

hagyományait, az eredmény pedig az egykor domináns kultúrának és az alacsonyabb osztályok kultúrájának keveredése lett.

Speciális tradíciócsaládokon belül is történik keveredés. A közös őstől származás maga is egyfajta előre meghatározott keveredés. Az újonnan létrejött keveredések visszahatóan létrehozzák a közös hitét; egy idegen tradíció valamely elemének átvétele automatikusan magával hozza az elem történetét. Ez pedig – bár kevésbé magától értetődően – magával hozza a közös eredetet tudatát vagy elismerését.

Ez a folyamat együtt járt – bár néha több évszázados késedelemmel – a nemzetállamok kialakulásával Európában és a legtöbb modern országban. A földbirtokos és a lovagi osztály tradícióival megerősödött helyi és törzsi hagyományok lassan összekapcsolódtak a királyi udvar tradícióival, valamint a domináns fejedelemség hadseregének hagyományaival.

A tartósan egymás mellett élő tradíciók nem kerülhetik el, hogy bizonyos mértékig keveredjenek egymással. A keveredés távolról sem végződik mindig beolvadással vagy egyesüléssel. Az ellenszenv, melyet e tradíciók képviselői egymás iránt éreznek, nem szükségképpen csökken, miközben hagyományaik egyre hasonlóbba válnak. A konzervatívok, liberálisok és szocialisták mind átvettek valamit egymás tradícióiból, de továbbra is azt gondolják, hogy alapvetően és kibékíthetetlenül különböznek egymástól.

Befogadás

Amikor ugyanazon tárgyakra vonatkozó különböző tradíciók képviselői ugyanabban a társadalomban élnek, nagyobb valószínűséggel történik keveredés, mintha különböző társadalmakhoz tartoznának. A keveredésen kívül lejátszódhat még befogadás és egyesülés. Amikor az egyik közösség magába olvasztja egy másik közösség tradícióját, feladja azokat a hagyományokat, amelyeket addig követett. A hagyományok teljes megtagadása aligha mehet végbe egy vagy több generáció alatt. Mindazonáltal a görög-latin tradíció időszámításunk utáni harmadik századtól kezdődő megerősödése Galliában és Spanyolországban valamint a keresztény hagyomány megerősödése Németországban, Lengyelországban, a skandináv országokban, a brit szigeteken és a Benelux

államokban – hogy Franciaországról és (a mórok kiűzése utáni) Spanyolországról ne is beszéljünk – az ilyen befogadás és feladás példái. A modern nemzetek kialakulása a modern államok területén Franciaországban, Németországban, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban azáltal ment végbe, hogy a helyi és regionális társadalmak a vonatkozó nemzeti közösségek centrumából származó tradíciókat magukba olvasztották.

A befogadás sohasem lehet teljes, mivel a centrumnak túl sok tradíciója van átfogó tradíciócsaládján belül. Sok hagyományt, melyek speciális hivatásokhoz és helyi közösségekhez kapcsolódnak, nem fogadhatja be teljesen a legtöbb ember, aki távol él tőlük. Mégis jelentős mértékű befogadás megy végbe. Az ellentétes mozgalmak és az ellenállás dacára a legtöbb nyugati társadalomban kialakult egyfajta közös kultúra. Ez nem azoknak a nyugati és a nemzeti klasszikusoknak, valamint a Biblián nevelkedett osztályoknak a közös kultúrája, melyek valaha uralkodtak a nyugati társadalmakban. A centrum némi képp áthelyeződött; differenciáltabbá vált, és határai megváltoztak. Ezek a változások a teljes befogadást lehetetlenné tették, mivel túl sok és specializált tradíció jött létre.

Egybeolvadás

A tradíciók formálódásában és növekedésében az egyik főbb sajátosság az új szintézis, melyben különböző tradíciók járulnak hozzá, hogy kialakuljon egy egységes séma új és jellegzetes centrummal és mindent átható témával. A hagyományok ilyen egyesülésében a domináns új téma magában foglal elemeket más tradíciókból, melyek korábban függetlenek voltak egymástól. A római katolicizmus a judaizmus és a judaizmus egy jellegzetes – jézusi, majd Szent Pál-i – interpretációjának egyesülése volt, melyhez hozzákapcsolódott a római birodalom hatalmi tradíciója. A politikai közösségek életében ritkán valósul meg a hagyományok ilyen egyesülése.

A természettudományok tradícióiban – ellentétben a politikai közösségek hagyományaival – gyakori az ilyen fúzió. Egybeolvadás történik az új alapelmelek és a specializált tudományos kutatás új területeinek kialakulásakor. Az új alapelmelek lehetővé teszik a hagyomány azon elemeinek újraértelmezését, melyekről korábban azt gondolták, hogy nem fűgnek össze egymással. A specializáció új terüle-

te az egyesülés egy másik módján alakul ki; ez kitűnik abból, hogy elemeket kölcsönöz a különböző bevett diszciplínákból, majd új, magyarázó alapelvekkel rendelkező tudománnyá válik. Ezután kiterjesztheti befolyását, és új alapelméletté válhat.

A TRADÍCIÓK KONFLIKTUSAI

A tradíciók találkozásában egyben tradíciók konfliktusa. A konfliktusok nem összeegyeztethetetlenek az egyidejű kiegészülésekkel, keveredésekkel, beolvadásokkal és egyesülésekkel. Az összeütköző tradíciók követői átélnek ezeket a változásokat, jóllehet ellenállnak nekik. És míg az addig elkülönült tradíciók egyes támogatói konfliktusba kerülnek egymással, más támogatók kitapasztalják ezeket a kapcsolódásokat. Az összeütközést gyakran az idézi elő, hogy észlelik a tradíciók összekapcsolódását; s egyrészt az a vágy tartja fenn, hogy megakadályozzák a további kapcsolatot, másrészt az a vágy, hogy előmozdítsák az új kapcsolatot.

A konfliktusok tradíciók fölötti konfliktusok is. A tradíciók mint tradíciók állnak egymással összeütközésben; támogatóik ezért kerülnek összeütközésbe, hogy megóvják vagy előmozdítsák saját eszményeiket, hatalmukat, státusukat és más előnyeiket, melyek összekapcsolódnak az általuk támogatott tradíciók elfogadásával vagy elutasításával. Szélsőséges esetekben alig érdekeltek azon meggyőződések tradíciójának igazságában vagy érvényességében, mellyel kapcsolatban a harc folyik. Néha a tradíciók konfliktusai, bármik legyenek is támogatóik szándéka, kiegészüléssel, keveredéssel és egyesüléssel végződnek. A vereséget szenvedett tradíciók nem szükségképpen adják fel elemeiket, de fennmaradásuk érdekében néhány elemüket kihangsúlyozzák, hogy különbözzenek és elkülönüljenek a győztes tradícióktól.

A TRADÍCIÓK FELBOMLÁSA

Elágazás

Az ablaküvegen legördülő esőcseppek mozgását már felhoztam példaként, hogy illusztráljam a hagyomá-

nyok időbeli mozgását. A vízcseppek különböző szögben leszaladó patakocskái kapcsolatba kerülnek más lecsorgó erekkel. Rövid időre egyesülnek, majd szétválnak ágakra, melyek ismét csak elágazhatnak, ha az ablaküveg elég nagy, és az eső elég hevesen esik. A tradíció folyama is elágazhat különböző irányokba, de minden különálló ág ugyanolyan teljesen hordozhatja az általános tradíciót, mint a fő irányzat, melyből elágaztak. Ugyanolyan összetett és átfogó elemekkel rendelkezhet (és itt a hidraulikus metafora csődöt mond, és a családmetafora tűnik megfelelőbbnek), mint a szülőtradíció, melyből származik.

A hagyományok mindig elágazások révén fejlődnek. Hacsak a tradíció minden támogatója nem mozog egyidejűleg ugyanakkora sebességgel az észlelt változás irányában, elkerülhetetlenül különbségek alakulnak ki. Lesznek különbségek azok között, akik állhatatosan és teljes mértékben ragaszkodnak az örökölt hagyomány részleteihez, és azok között, akik eltérnek tőle. Minden tradícióban számos módosulási lehetőség van, az alapvető átalakulásoktól az apró részletek megváltozásáig. Attól függetlenül, hogy a módosulások korrekcióból vagy – általánosítás és megkülönböztetés segítségével végzett – rendszerezésből fakadnak, szükségszerűen a törzs vagy korábbi elágazások elágazásai. A belső változások mindig elágazások formáját öltik. A tradícióban az olyan változások is elágazást eredményeznek, mint a keveredés. A tradíció feladása is elágazás formáját ölti.

Egy vallási tradíció szektákra ágazása – ezt azokban a radikális politikai körökben „hasadásnak” nevezik, melyek gyakran átmennek ilyen elkülönüléseken – minden ágának meghagyja a lehetőséget, hogy a tradíció igazi hordozójának hirdesse magát, és tagadja mások ilyen állításainak jogosságát. Az ágak mérete és ereje általában nem egyenlő. A nagyobb, mely megőrzi ellenőrzését mindenféle valódi tulajdon vagy kormányzati és kényszerítő hatalom fölött, mellyel az egységes csoport előzőleg közösen rendelkezett, rendszerint hithűnek tekinti magát. Azokat a tagokat pedig általában elhajlóknak nevezi, akik elhagyják a főágot kiutasítás vagy kivonulás következtében. Azonban valószínűleg mindkét csoport deviáns abban az értelemben, hogy eltérnek a tradíciótól, melyet eredetileg örököltek.

Az elágazás nem szükségképpen jár azzal, hogy a tradíció támogatóinak társadalmi struktúrája is kettészakad. Egy tisztán intellektuális mozgásban, mely nem esik egybe valamilyen testület hatáiraival, nincs ilyen szigorú kritérium az ortodoxia és a hete-

rodoxia meghatározására. Egy filozófiai vagy szociológiai vagy közgazdaságtani „iskola”, mely elágazik, általában nem bomlik kölcsönösen gyűlölködő csoportokra, mint ahogy a politikában vagy a vallás esetében gyakran történik. Valamely szellemi tevékenység egy iskolája ritkán hoz létre olyan intézményt, mely teljesen a tudományág nagyobb tradícióján belüli konkrét tradíció népszerűsítésére összpontosít. Az egyének vitáznak, s néha csípősen adnak hangot tradíciójuk irányával kapcsolatos nézeteiknek. Rendelkeznek azonban egy másodlagos tradícióval is, mely azt mondja, hogy különbség van a világi tudomány racionalitása és a vallási ortodoxia dogmatizmusa között; továbbra is kötelességük egymás mellett élni ugyanazon intézmény keretein belül. Talán azért van ez, mert nehezebb egy új egyetemet vagy független kutatóintézetet találni, mint egy új vallásos politikai szektát. Az intellektuális tradíciókkal és a tradíciók változásával kapcsolatos nézeteltérés kétségtelenül megfogalmazódhat dühös szavakban. Nyers indulatokat keltett a keynesiánus elmélet és az neoklasszikus közgazdaságtan állhatatos támogatóinak nézeteltérése, de kétségkívül elenyésző volt a szociáldemokraták és a kommunisták vagy a sztálinista kommunisták és a trockista kommunisták közötti ellenségeskedéshez viszonyítva. Nem arról van szó, hogy a politikai pártok tagjai komolyabban veszik a politikát, mint a tudósok a tudományos munkát. Fontosabb, hogy az intézmények, melyekben a tudományos tevékenység folyik, annak az átfogó tradíciónak az elkötelezettjei, mely az elért szellemi eredményeket jutalmazza, nem pedig azoknak a konkrét értelmezéseknek, amelyek ezen átfogó tradíción belül kialakultak. Ennélfogva egy konkrét tudományos tradíció határai sohasem esnek egybe valamely egyetem hatáiraival.

A másodlagos intellektuális tradíció megtiltja – bár nem mindig akadályozza meg – az üldözést, különösen a múlt század óta; a politika másodlagos tradíciói kevésbé szigorúak, sőt a radikális szélsőségek a vetélytársakkal való küzdelem helyénvaló eszközeknek tekintik az üldözést.

A szellemi specializáció és az intellektuális munka megosztása az elágazás különböző formái. A szellemi munkamegosztás, mely akkor jelenik meg, amikor egy tudomány több speciális területet kezd tanulmányozni, nem vált ki tiltakozást. Az addig osztatlan diszciplína támogatói néha bánatosan beszélnek a speciális területekről, melyek elkülönültek a tudományágon belül, de nem üldözik művelőiket. Ennek egyik oka, hogy az újonnan kialakult terület művelői

nem tagadják az eredeti tudományág érvényességét; készek elismerni, hogy belőle származnak. Amikor az eredeti tradícióból kinőtt összes ág magában foglal minden tárgyat, mellyel a többi foglalkozik, szükségképpen ugyanazon jelenség eltérő interpretációi. Ha az ágak közötti konfliktus hosszantartó, és ha legalább az egyik irányzatban belül vannak olyan személyek, akik képesek az intellektuális racionalizációra, akkor az alapvető és a másodlagos, származékos különbségek vita tárgyává válnak. A vallási és a politikai tradíciókban a másodlagos, származékos különbségekről folyó vita általában rendkívül aránytalan a tényleges különbségekhez viszonyítva, ha figyelembe vesszük az alapvető kérdésekben való egyetértést. A szektás viták azon tendenciája, hogy fokozatosan kiterjednek az átfogó tradíció egészére, keserves konfliktusokat idéz elő a tradíció követői közt.

Felaprózódás és elszakadás

Egy átfogó tradícióból kiszakadhatnak elemek, melyek azután viszonylag független hagyományokká válnak. Vallás és művészet, vallás és dráma, vallás és filozófia, vallás és tudomány a történelem során keresztülment a szétválás e folyamatán. Ezután mindegyik elem önálló általános tradícióvá vált a maga saját konkrét hagyományaival. Az elszakadt tradíciók megőrizhetik a meggyőződések és cselekvések azon tárgyainak nagy részét, melyekkel az eredeti, vallási tradíció foglalkozott. A festészet sokáig még azután is vallási témákat, személyeket és eseményeket dolgozott fel, miután viszonylag önálló és világi tevékenységgé vált, a festés művészetének saját, elsődleges tradícióival. A vallás és a festészet máig sem vált el teljesen egymástól. A festészet ma már nem vallási épületek és tárgyak dekorációja; már nincsenek elsődlegesen vallási témái. Néhány országban egy rövid időszakra önmagába zárkózóvá vált, és ebben az állapotában a művészek arra törekedtek, hogy egyfajta valláspótlékká, nevezetesen a „művészet vallásává” tegyék. A vallás és a dráma mára szinte teljesen elszakadt egymástól, de ismét csak nem tökéletesen. A dráma kialakította a saját tradícióit, s többé már nem a szertartásos vallási tevékenységek származéka. A vallás és a filozófia esetében, melyek bizonyos fokig ugyanazokkal a metafizikai és etikai kérdésekkel foglalkoznak, szinte ellenkezőjére fordult a régi viszony, de jelentős mértékben el is szakadtak egymástól. A tudományról,

melynek egyik forrása az asztrológia volt, és Nyugaton sokáig gúzsba kötötte a római katolikus egyház által támogatott arisztotelianus filozófia, a tizenhatodik és tizenhetedik században néhány művelője azt gondolta, hogy jobb módszere az alapvető vallási igazságok megalapozásának, és ezután nagyrészt autonómmá vált. Művelőinek többsége számára a vallási tradíciótól teljesen függetlenné és különbözővé vált.

Hasonló szétválás zajlott le a filozófiában. A tizenkilencedik században a szociológia – uralkodó formájában – a filozófia része volt. Auguste Comte szociológiája *Cours de philosophie positive* című munkájának utolsó része volt; Herbert Spencer *Principles of Sociology* című munkája *Synthetic Philosophy* című könyvének utolsó részét alkotta. Németországban a szociológiát, melyet nem tekintettek tudományos stúdiumnak, gyakran filozófusok művelték. Georg Simmel és Max Scheler azon filozófusok közé tartozott, akik egy ideig szociológusnak tekintették magukat, és jelentős szociológiai munkákat hagytak hátra. Angliában L. T. Hobhouse és Morris Ginsberg szintén filozófusok voltak, akik szociológiával is foglalkozni kezdtek. A szociológiának az Arisztotelészig visszamenő politikai filozófia is egyik forrása. De sokat köszönhet a közgazdaságtannak is; Max Weber szociológiája a német történeti közgazdaságtan tradíciójából alakult ki. Pareto szociológiája pedig közgazdaságtani elgondolásaiból nőtt ki. A szociológia ma már viszonylag önálló tudományos diszciplína, saját tradíciókkal, melyek számos olyan tudományággal érintkeznek, amelyek elődjei közé tartoznak.

A TRADÍCIÓK ELTŰNÉSE

Elerőtlenedés

A tradíciók nem mindig más tradícióktól származó elemek beépítésével, racionális megfontolások vagy gyakorlati indíttatású módosítások hatására változnak. Egy tradíció elerőtlenedhet a fogyatékos átörökítés során vagy azok közömbössége miatt, akikkel megismertetik. Egy adott területen szándékosan gyengítheti a hatalom, de kimerülhet azért is, mert elhanyagolják a fennmaradásához szükséges képzést.

Elerőtlenedést eredményez, ha megrendül valamely meggyőződés, ha elveszik egy tevékenység végrehajtásához szükséges hozzáértés, ha a vonatkozó tárgy ismeretének pontossága és részletessége csök-

ken, ha elenyészik bizonyos tárgyak iránti érdeklődés. Az elerőtlenedés bizonyos szempontból a tradíció tartalmának változása, más szempontból pedig a tradíció támogatottságának csökkenése. A kettő rendszerint – bár nem mindig – kéz a kézben jár. A latin és görög irodalmi hagyományhoz való ragaszkodás lanyhulása nem szükségképpen csökkentette azon kevesek tárgyismeretének színvonalát, akik még mindig kötődtek e tradícióhoz. Azonban a klasszikus hagyomány iránti érdeklődés csökkenése, mely az Egyesült Államokban annak volt köszönhető, hogy szinte teljesen eltűnt a középiskola tananyagából, valójában azzal járt, hogy e tárgy tanulmányozása az egyetemekre korlátozódott. A későn elkezdett nyelvtanulás szintén korlátozza a nyelvismeret mélységét és ennél fogva a megértés tökéletesítését.

A Biblia olvasásának korlátozása az iskolákban – az első alkotmánykiegészítés bizonyos értelmezésének következményeként – azt eredményezte, hogy az amerikaiak körében csökkent a Biblia ismerete. A bibliakutatás azonban még mindig igen fejlett a szak tudósok körében, akik erre specializálódtak, az idők során azonban elvileg ez a tevékenység is hanyatlásnak indulhat, mivel nem lesz kiből válogatni a Biblia tanulmányozására.

A nyelvi kifejezés készsége is gyengülhet azon oktatáspolitikai következtében, mely az oktatás állítólagos „demokratizálására” irányul. A nyelvi választékoság tradíciója még befogadókra talál ugyan azon fiatalok körében, akikben természetes igény él iránta, de még ezek a tehetségek sem bontakozhatnak ki a gyakorlási lehetőségek csökkenése miatt. Azok a diákok, akiknek egy kívülről, intézményesen előírt tárgyra van szükségük, hogy gyengébb képességeiket fejlesszék, nem jutnak ugyanolyan mértékben a tradíció birtokába. De még az igényes csoport is gátolható a tradíció elsajátításában, mivel a használat és a szókincs kérdéseiben környezetükben nincs általános konszenzus.

Egy hagyomány tárgyai iránti érdeklődés megszűnhet, s így a tradíció, mivel érdektelenné válik, nem kapja meg a fennmaradásához szükséges támogatást. A tradíció egyes elemei egyszerűen kihullhatnak sok követő tudatából. A növekvő vallási közömbösség nem vezet teljes közömbösséghez. A vallásos meggyőzések támogatottságát ma azonban jobban megszakítják a közömbösség hosszú időszakai, mint a múlt században a legtöbb nyugati országban. Az időnként felébredő vallási közömbösség csak elszigetelt időközönként eredményezi a speciális vallási tradíció birtoklásának gyengülését. A meggyő-

zések leegyszerűsítetté és zavarossá válnak.

Az üres teret, melyet egy kimerült tradíció, ebben az esetben a keresztény hit tradíciója hagy maga után, betölthetik más hagyományok, de akár üresen is maradhat. A világi hagyományok terjeszkedése a vallási tradíciók gyengülésének velejárója. A világi attitűd a mindennapi élet feladatainak, a napi rutin szükségleteinek természetében rejlik. A világi meggyőzések még azokban a társadalmakban is általánossá váltak, melyekben a vallási hagyományok áthatóbbak és erősebbek voltak, mint manapság a legtöbb nyugati társadalomban. Azonban a vallási tradíciók keretén belül léteztek, melyek behatárolták őket és uralkodtak fölöttük. A vallási hagyományok gyengülése, mely lehetővé tette, hogy a világi szemlélet behatoljon azokra a területekre is, ahol a vallási tradíciók erősek voltak, jelentős mértékben a vallási tradícióval ellenséges hagyományok erőteljes népszerűsítésének következménye volt. Az állam és az egyház alkotmányos és de facto elválasztása azon tudatos törekvés eredménye volt, hogy korlátozzák a vallási intézmények hatalmát, melyeknek fő feladata a vallási tradíciók előmozdítása volt, bár elláttak más feladatokat is. Tehát az a területet, melyet valaha a vallási tevékenységek és intézmények töltöttek be, elfoglalták a világi tevékenységek; s a világi tevékenységek körének növekedését elősegítette – bár általánosságban nem az okozta –, hogy támogatást kaptak azok a hagyományok, amelyek közvetlenül vagy közvetve a vallási tradíciók hatalmának csökkentésére irányultak.

A tradíciók elerőtlenednek, sőt akár meg is szűnnek, ha követőik más hagyományokhoz csatlakoznak. A bevándorlók asszimilációja azzal jár, hogy feladják azokat a hagyományokat, melyeket eredeti társadalmukban követtek.

A tradíciók megszűnése és újjászületése

A hagyományok szakadatlanul változnak. A speciális és általános tradíciók elvesztik támogatottságukat. De eltűnnek-e azok a tradíciók, melyek elveszítik követőiket? Megszűnnek, s felváltják őket más, általában hasonló tárgyakra vonatkozó hagyományok. A görög és a római vallás gyakorlatait, az ókori Egyiptom hitét, a kaldeus és az asszír vallást felváltotta a kereszténység, az iszlám és a világi tradíció. Az asztrológiai jóslatok sok országban szinte eltűntek, más országokban viszont az asztrológia

maig él, és sok művelője van. E hagyományok néhány elemét lehet, hogy magukba olvasztották azok a tradíciók, melyek a keresztény és iszlám központok terjeszkedése során kiszorították őket; mások viszont teljesen eltűntek a vallásos hitből és gyakorlatból. Legteljesebben azon tudósok munkáiban maradtak fenn, akik rekonstruálták őket, bár nem hisznek bennük.

Egyes technológiai eljárások hagyományai elvesztik követőiket. Néhány tovább él azokban a tradíciókban, amelyek helyére lépnek. Mások gyakorlatilag eltűnnek; nem marad senki, aki tudná, hogyan gyakorolja őket.

A szaktudás vagy a hit valamely tradíciójának mindig van esélye az újjászületésre, amíg van róla írásos feljegyzés, vagy él néhány régi követőjének emlékezetében. Egy amerikai indián vagy afrikai társadalom felélesztheti a jórészt feladott vallási tradíciókat vagy rituális gyakorlatokat, amíg élnek olyan emberek, akik tudják, milyenek voltak széles körű támogatottságuk idején; sőt, még akkor is újjáéledhetnek, ha feljegyezték őket antropológiai munkákban, melyeket szinte kivétel nélkül idegenek írtak, vagy amíg eleven az ezzel a homályos, nagyrészt elfeledett múlttal való azonosság érzése. Elképzelhető, hogy egy hit vagy szokás újjászülethet, ha felébred iránta az igény, talán még akkor is, ha nem áll fenn folytonosság a tradícióval, mely valaha e hitet vagy

gyakorlatot hordozta. A valóságban azonban ez nem történik meg. A feladott hagyományok csak akkor születnek újjá, ha él még néhány követőjük. A felelevenítést kezdeményezők gyakran olyan személyek, akik gyermekkorukban elsajátították az elhomályosult tradíció egy részét. Lehetséges, hogy olyan emberek is magukénak érezzenek egy tradíciót, és megpróbálják feltámasztani, akiknek ősei nem e hagyományban nevelkedtek. Mint ahogy a nagy vallási tradíciók gyökerei társadalmuk perifériáiban erednek, elképzelhető, hogy az egykor általánosan elfogadott, mára azonban visszahúzódtott tradíciók újjászületése a perifériában induljon el.

Egy hagyomány felelevenítése sikeres lehet anélkül is, hogy visszahódítaná a társadalom centrumát. A tradíciók, melyeket Izrael prófétái képviseltek, olyan hagyományok voltak, amelyek társadalmuk centrumában érvényes standardok voltak, a közönség azonban ismétlődően figyelmen kívül hagyta őket.⁵ A közép bírálatát a szélen fogalmazzák meg. E tradíció sohasem volt teljesen sikeres, de – újra és újra életre kelve – túlélte több, mint két és fél ezer évet. A prófétai hagyomány valóban az egyik legősibb tradíció az emberi történelemben. Fennmaradását azonban elsősorban az Ótestamentumnak és annak a keresztény meggyőződésnek köszönheti, hogy az Újtestamentum tartalmazza e hagyomány beteljesedését.

Jegyzetek

1. Lásd Adolf Bastian, *Ethnische Elementargedanken in der Lehre vom Menschen* (Berlin: Weidmann'sche Buchhandlung, 1985) és Arthur O. Lovejoy, *The Great Chain of Being* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1954) 3–7.

2. A marxisták megpróbálták tagadni ezt a rokonságot azáltal, hogy – amennyire csak lehetett – igyekeztek elkerülni minden utalást a „jövő boszorkánykonyhájára”. Mindazonáltal az „állam elhalása” az egyik fontos témája volt a marxizmusnak éppúgy, mint az anarhizmusnak.

3. Lásd Gombrich, *In Search of Cultural History*, 6–25.

4. Henry Yule és A. C. Burnell, *Hobson-Jobson: A Glossary of Colloquial Anglo-Indian Words and Phrases and of Kindred Terms, Etymological, Historical, Geographical and Discursive*, új kiadás, szerk.: William Crooke (London: John Murray, 1903), sok példával szolgál az angol nyelv ilyen marginális, a britek Indiában szerzett tapasztalatainak eredményeként létrejött kiegészülésére.

5. Max Weber, *Das antike Judentum. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (Tübingen: J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], 1932) 3: 328–39.